USTUNLIKKA INTILISH PSIXOLOGIYASI: KIBR VA TAKABBURLIKNING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Nuriddinov Bunyod Xurshid o'g'li
Nizomiy nomidagi O'zbekiston
Milliy pedagogika universiteti
Mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24396027

Inson psixologiyasida o'z imkoniyatlarini namoyon qilish, boshqalardan e'tirof kutish, muvaffaqiyatga erishish va muayyan sohada yetakchi bo'lish istagi muhim motivatsion omillardan biri hisoblanadi. Har bir inson o'zining qobiliyatlari, bilimlari va imkoniyatlarini namoyon etishga, jamiyatda munosib o'rin egallashga intiladi. Bunday intilish shaxsning rivojlanishi, o'z ustida ishlashi va hayotiy maqsadlariga erishishida ijobiy ahamiyat kasb etadi.

Biroq ustunlikka intilish ayrim holatlarda o'zining sog'lom motivatsion xususiyatini yo'qotib, kibr va takabburlik kabi salbiy psixologik ko'rinishlarga aylanishi mumkin. Bunda inson o'zini boshqalardan yuqori qo'yadi, atrofdagilarning fikrini mensimaydi, o'z yutuqlarini haddan tashqari ulug'laydi va boshqalarning imkoniyatlarini past baholaydi.

Ustunlikka intilish psixologik jihatdan murakkab hodisa bo'lib, u shaxsning o'zini anglash jarayoni, o'ziga bergan bahosi, ijtimoiy muhit va tarbiya bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli ushbu hodisani kibr va takabburlik bilan bog'liq holda o'rganish shaxs xulq-atvorining ichki mexanizmlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

1. Ustunlikka intilishning psixologik mohiyati

Ustunlikka intilish insonning o'z imkoniyatlarini rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish, boshqalarning hurmatiga sazovor bo'lish va ijtimoiy mavqeini mustahkamlashga qaratilgan psixologik intilishidir. Bu jarayon shaxsning motivatsiyasi, o'zini baholashi va hayotiy maqsadlari bilan uzviy bog'liq.

Psixolog Alfred Adler inson xulq-atvorini tushuntirishda ustunlikka intilish g'oyasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlariga ko'ra, inson o'zidagi yetishmovchilik hissini yengish, imkoniyatlarini kengaytirish va hayotda muayyan darajaga erishish uchun intiladi. Bunday intilish shaxs rivojlanishining muhim omillaridan biri bo'lishi mumkin.[1]

Adler nazariyasida ustunlikka intilish har doim ham boshqalarni mag'lub etish yoki ulardan yuqori turishni anglatmaydi. U insonning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi, kamchiliklarini bartaraf etishi va hayotiy maqsadlariga erishishga intilishi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan, ustunlikka intilishning ikki xil ko'rinishini farqlash mumkin:

- **Sog'lom ustunlikka intilish** — shaxsning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z ustida ishlash hamda jamiyatga foyda keltirishga yo'naltirilgan intilishidir.
- **Nosog'lom ustunlikka intilish** — o'zini boshqalardan yuqori qo'yish, ularni kamsitish, doimiy ravishda o'zining ustunligini isbotlash va e'tirof talab qilish bilan bog'liq xulq-atvor shaklidir.

Demak, ustunlikka intilishning ijobiy yoki salbiy xususiyat kasb etishi insonning maqsadlari, qadriyatlari va boshqalarga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

[1] Adler A. Understanding Human Nature. New York: Greenberg, 1927.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Kibr va takabburlikning psixologik mazmuni

Kibr va takabburlik o‘zaro yaqin tushunchalar bo‘lsa-da, ularning namoyon bo‘lishida ayrim farqlar mavjud.

Kibr — insonning o‘z qadr-qimmati, imkoniyatlari yoki ijtimoiy mavqeini haddan tashqari yuqori baholashi, o‘zini boshqalardan ustun deb bilishi bilan bog‘liq psixologik holatdir. Kibrli shaxs o‘z yutuqlarini ortiqcha ulug‘lashi, boshqalarning fikrini yetarlicha qadrlamasligi va tanqidni qabul qilishda qiynalishi mumkin.

Takabburlik esa ko‘proq insonning tashqi xatti-harakati va boshqalarga munosabatida namoyon bo‘ladi. U suhbatdoshni mensimaslik, o‘zini yuqori tutish, boshqalarning fikrini inkor etish, buyruq ohangida gapirish va o‘z mavqeini doimiy ravishda ta’kidlash kabi holatlarda ko‘zga tashlanadi.

Ushbu ikki holatning umumiy jihati shundaki, inson o‘zining ahamiyatini boshqalarning ahamiyatidan yuqori qo‘yadi. Biroq har bir o‘ziga ishongan yoki muvaffaqiyatli insonni kibrli deb baholash to‘g‘ri emas. Sog‘lom o‘ziga ishonch insonning o‘z qobiliyatlarini tan olishi bilan birga, boshqalarning ham qadr-qimmatini hurmat qilishini nazarda tutadi.

J. Treysi va R. Robins tadqiqotlarida g‘ururning ikki shakli — haqiqiy yutuqlar va mehnat bilan bog‘liq autentik g‘urur hamda o‘zini ustun qo‘yish bilan bog‘liq manmanlikka moyil g‘urur farqlanadi. Mualliflarning tadqiqotlari ushbu ikki shaklning psixologik xususiyatlari bir-biridan farq qilishini ko‘rsatadi.[2] Bu yondashuv insonning o‘z yutuqlaridan mamnun bo‘lishi bilan boshqalardan ustunligini namoyish etishga intilishi o‘rtasidagi farqni tushunishga yordam beradi.

3. Ustunlikka intilishning shakllanish omillari

Ustunlikka intilish va uning kibr yoki takabburlik shaklida namoyon bo‘lishi turli psixologik va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanadi.

Birinchi omil — oilaviy tarbiya. Bolalik davrida shaxsning o‘ziga va atrofdagilarga munosabati shakllanadi. Agar bola doimiy ravishda boshqalardan ustun qo‘yilsa, uning xatti-harakatlari tanqid qilinmasa va boshqalarning manfaatlarini hisobga olishga o‘rgatilmasa, unda o‘zini ortiqcha yuqori baholashga moyillik yuzaga kelishi mumkin.

Ikkinchi omil — o‘zini baholash xususiyatlari. O‘zini baholash insonning o‘z imkoniyatlari, qobiliyatlari va shaxsiy sifatlari haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi. Ayrim insonlarda tashqi tomondan yuqori ishonch ko‘rinishiga qaramay, ichki ishonchsizlik mavjud bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda boshqalardan ustun ko‘rinishga intilish o‘zidagi zaiflik hissini yashirish vositasiga aylanishi ehtimoli bor.

Uchinchi omil — ijtimoiy taqqoslash. Leon Festingerning ijtimoiy taqqoslash nazariyasiga ko‘ra, inson o‘zining qobiliyatlari va qarashlarini baholashda ko‘pincha boshqa odamlar bilan taqqoslashga murojaat qiladi.[3] Agar bu jarayon doimiy ravishda boshqalardan ustunligini tasdiqlashga qaratilsa, kibr va raqobatga asoslangan munosabatlar kuchayishi mumkin.

To‘rtinchi omil — ijtimoiy mavqe va moddiy imkoniyatlar. Boylik, yuqori lavozim, kasbiy muvaffaqiyat yoki jamiyatdagi obro‘ ayrim insonlarda o‘zini boshqalardan yuqori qo‘yish kayfiyatini shakllantirishi mumkin. Biroq bu holat ushbu omillarning o‘zi bilan emas, balki insonning ularga qanday munosabatda bo‘lishi bilan belgilanadi.

---

[2] Tracy J. L., Robins R. W. The Psychological Structure of Pride: A Tale of Two Facets // Journal of Personality and Social Psychology. 2007. Vol. 92, No. 3. P. 506–525. DOI: 10.1037/0022-3514.92.3.506.

[3] Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes // Human Relations. 1954. Vol. 7, No. 2. P. 117–140. DOI: 10.1177/001872675400700202.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Beshinchi omil — ijtimoiy e'tirofga ehtiyoj. Ayrim shaxslar o'z qadrini boshqalarning maqtovi, e'tibori va tan olishi orqali his qilishga odatlanadi. Natijada ular o'z mavqeini doimiy namoyish etishga, tanqidni rad etishga va o'zlarining ustunligini isbotlashga intilishi mumkin.

4. Kibr va takabburlikning namoyon bo'lish shakllari

Kibr va takabburlik insonning fikrlashida, hissiyotlarida, muloqotida va kundalik xatti-harakatlarida turlicha namoyon bo'ladi.

1. Nutqiy namoyon bo'lish. Bunday shaxslar suhbat davomida o'z fikrlarini yagona to'g'ri qarash sifatida taqdim etishi, boshqalarning gapini bo'lishi va ularning fikrlarini mensimasligi mumkin. Ular o'z bilimlari yoki tajribalarini ko'rsatish orqali suhbatdoshdan ustun ekanini namoyish etishga intiladi.

2. Xulq-atvorda namoyon bo'lish. Takabburlikning ushbu shakli boshqalarga buyruq ohangida gapirish, ularni kamsitish, xizmat ko'rsatuvchi yoki mavqei pastroq deb hisoblangan insonlarga hurmatsiz munosabatda bo'lish orqali namoyon bo'ladi.

3. Intellektual ustunlikni namoyish etish. Ayrim insonlar o'z bilimlari va aqliy imkoniyatlarini boshqalardan yuqori deb hisoblaydi. Ular boshqa odamlarning fikrlarini yetarlicha asoslanmagan deb baholashi va o'z qarashlarini tanqidiy muhokamaga qo'yishni istamasligi mumkin.

4. Moddiy va ijtimoiy ustunlikni namoyish etish. Bu shaklda inson o'zining boyligi, kiyimi, kasbiy lavozimi, tanishlari yoki ijtimoiy mavqeini boshqalardan ustunligini ko'rsatuvchi vosita sifatida ishlatadi.

5. Hissiy namoyon bo'lish. Kibrli shaxs boshqalarning muvaffaqiyatiga befarq yoki salbiy munosabatda bo'lishi, o'ziga nisbatan bildirilgan tanqidni og'ir qabul qilishi va o'z xatosini tan olishdan qochishi mumkin.

6. Munosabatlarda namoyon bo'lish. Bunday holatda inson oila a'zolari, do'stlari yoki hamkasblarining fikrini hisobga olmaydi, o'z qarorlarini ustuvor deb biladi va munosabatlarda tenglik tamoyiliga yetarlicha amal qilmaydi.

Ushbu ko'rinishlar har doim birgalikda uchramaydi. Ularning namoyon bo'lish darajasi shaxsning individual xususiyatlari, tarbiyasi va ijtimoiy sharoitlariga bog'liq.

5. Kibr va takabburlikning shaxslararo munosabatlarga ta'siri

Shaxslararo munosabatlar o'zaro hurmat, ishonch, hamkorlik va tushunishga asoslanadi. Kibr va takabburlik esa mazkur munosabatlarning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Oilaviy munosabatlarda takabburlik bir insonning o'z fikrini boshqalarga majburan qabul qildirishida, yaqinlarining his-tuyg'ularini e'tiborsiz qoldirishida va oiladagi qarorlarni bir tomonlama qabul qilishida namoyon bo'ladi. Bu esa o'zaro ishonchning susayishiga va nizolarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Kasbiy faoliyatda kibrli munosabat jamoada hamkorlikni qiyinlashtiradi. O'zini boshqalardan ustun deb biladigan xodim hamkasblarining takliflarini rad etishi, jamoaviy natijalardan ko'ra shaxsiy yutuqlarini muhimroq deb hisoblashi mumkin. Natijada ish muhitida psixologik taranglik yuzaga keladi.

Do'stlik munosabatlarida esa doimiy ustunlikka intilish tenglik va samimiylikni zaiflashtiradi. Inson faqat o'z manfaatlarini hisobga olsa, do'stlarining ehtiyojlari va muammolariga yetarli e'tibor bermasa, munosabatlar asta-sekin uzoqlashishi mumkin.

6. Ustunlikka intilishning ijobiy va salbiy oqibatlari

Ustunlikka intilishning ijobiy tomoni shundaki, u insonni rivojlanishga, yangi bilimlarni egallashga, o'z imkoniyatlarini kengaytirishga va maqsadlariga erishishga undashi mumkin. Sog'lom raqobat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

sharoitida inson o‘z mehnati va qobiliyatlari orqali natijalarga erishadi, shu bilan birga boshqalarning muvaffaqiyatini ham tan oladi.

Biroq ustunlikka intilish kibr va takabburlik bilan qo‘shilib ketganda, uning salbiy oqibatlari kuchayadi. Bunday inson o‘z xatolarini ko‘rmasligi, boshqalarning yutuqlarini tan olmasligi va doimiy ravishda o‘z mavqeini himoya qilishga urinishi mumkin.

Salbiy oqibatlarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilardan iborat:

- shaxslararo nizolar va kelishmovchiliklarning ko‘payishi;
- oila va jamoada o‘zaro ishonchning pasayishi;
- tanqidni qabul qilish va xatolardan xulosa chiqarish qobiliyatining susayishi;
- hamkorlik va jamoaviy faoliyatning qiyinlashishi;
- ijtimoiy yakkalanish va samimiy munosabatlarning kamayishi;
- shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan fikr-mulohazalarni rad etish.

Shu bilan birga, ustunlikka intilishning o‘zi salbiy xususiyat emas. Uning oqibati inson bu intilishni qanday maqsadga yo‘naltirishi va boshqa odamlarga qanday munosabatda bo‘lishiga bog‘liq.

7. Kibr va takabburlikni kamaytirishning psixologik yo‘llari

Kibr va takabburlikni kamaytirish uchun inson, avvalo, o‘z xatti-harakatlari va boshqalarga munosabatini tahlil qila olishi kerak. O‘zini anglash va o‘z xulqiga tanqidiy yondashish shaxsiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir.

Birinchidan, adekvat o‘zini baholashni shakllantirish zarur. Inson o‘zining yutuqlari bilan bir qatorda kamchiliklarini ham tan olishi, o‘z imkoniyatlarini real baholashi lozim.

Ikkinchidan, empatiyani rivojlantirish muhim. Boshqa insonlarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularning nuqtayi nazarini tinglash va ehtiyojlarini hisobga olish munosabatlarda hurmat va ishonchni mustahkamlaydi.

Uchinchidan, tanqidni to‘g‘ri qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish kerak. Tanqidni shaxsiy haqorat sifatida emas, balki o‘z ustida ishlash uchun imkoniyat sifatida qabul qilish shaxsning psixologik yetukligini oshiradi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy taqqoslashni kamaytirib, shaxsiy rivojlanishga e’tibor qaratish lozim. Inson o‘zini doimiy ravishda boshqalar bilan solishtirish o‘rniga, avvalgi holati bilan taqqoslashi va o‘z yutuqlarini shaxsiy o‘sish mezonlari asosida baholashi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, hamkorlik va o‘zaro hurmat tamoyillarini kundalik hayotda qo‘llash zarur. Boshqalarning fikrini tinglash, ularning mehnatini qadrlash va umumiy maqsadlar yo‘lida birgalikda faoliyat yuritish sog‘lom munosabatlarni shakllantiradi.

Ustunlikka intilish inson shaxsiyatining muhim motivatsion xususiyatlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Sog‘lom ustunlikka intilish insonni o‘z ustida ishlashga, bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga, jamiyatda munosib o‘rin egallashga undaydi. Biroq bu intilish boshqalardan ustun turish, ularni kamsitish va o‘zining alohida mavqeini doimiy ravishda namoyish etish shakliga aylanganda kibr va takabburlik yuzaga keladi.

Kibr va takabburlikning namoyon bo‘lishi shaxsning nutqida, xulq-atvorida, hissiy munosabatlarida va ijtimoiy faoliyatida kuzatilishi mumkin. Ushbu holatlar oilaviy, do‘stona va kasbiy munosabatlarda ishonchning pasayishiga, nizolarning kuchayishiga hamda shaxsning ijtimoiy muhitdan uzoqlashishiga sabab bo‘lishi ehtimoli mavjud.

Shu bois ustunlikka intilishni sog‘lom yo‘nalishda rivojlantirish, adekvat o‘zini baholashni shakllantirish, empatiya va o‘zaro hurmatni mustahkamlash muhim hisoblanadi. Haqiqiy shaxsiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yetuklik boshqalardan yuqori turishda emas, balki o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish bilan birga, atrofdagilarning ham qadr-qimmatini tan olishda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adler A. Understanding Human Nature. — New York: Greenberg, 1927.
2. Adler A. The Practice and Theory of Individual Psychology. — London: Routledge & Kegan Paul, 1925.
3. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes // Human Relations. — 1954. — Vol. 7, No. 2. — P. 117–140.
4. Tracy J. L., Robins R. W. The Psychological Structure of Pride: A Tale of Two Facets // Journal of Personality and Social Psychology. — 2007. — Vol. 92, No. 3. — P. 506–525.
5. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. — Princeton: Princeton University Press, 1965.
6. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. — New York: Rinehart, 1947.
7. Horney K. Neurosis and Human Growth: The Struggle Toward Self-Realization. — New York: W. W. Norton, 1950.
8. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. — New York: Doubleday, 1959.
9. Baumeister R. F., Campbell J. D., Krueger J. I., Vohs K. D. Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? // Psychological Science in the Public Interest. — 2003. — Vol. 4, No. 1. — P. 1–44.
10. Leary M. R., Kowalski R. M. Impression Management: A Literature Review and Two-Component Model // Psychological Bulletin. — 1990. — Vol. 107, No. 1. — P. 34–47.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.